

La toponímia de Cadaqués i el Cap de Creus a l'obra de Josep Pla

Rosa Català Marticella

DOI: 10.2436/15.8040.01.276

Resum

L'obra de Josep Pla, a banda d'una importància específicament literària, té una projecció multidimensional que es va coneixent a mesura que és analitzada i estudiada amb detall. Amb la present comunicació, dins el marc més ampli de l'estudi de la geografia i el paisatge en l'obra de Pla, ens volem centrar en l'ús de la toponímia com un dels aspectes clau que mereix un tractament específic. L'anàlisi aprofundit del llibre *Cadaqués* (1947), publicat al volum 27 de l'Obra Completa de l'escriptor, ens ha servit de base per proposar una interpretació, acotada i sistematitzada, de la toponímia; que tanmateix ens sembla aplicable a gran part de la seva obra. A través de quatre apartats successius hem anat endinsant-nos en l'anàlisi. Partint de la motivació inicial de l'autor per la toponímia, al primer apartat presentem les claus metodològiques i d'interès; al segon, un inventari dels topònims que apareixen al llibre; al tercer, una anàlisi de les funcions de la toponímia a partir de cites i, finalment, una interpretació de la funció literària dels topònims al quart apartat.

*****

1. La toponímia i la geografia de la costa

Donades les característiques geogràfiques de Cadaqués, a la punta del Cap de Creus i gairebé sense comunicació amb terra ferma, l'obra de Josep Pla sobre aquest territori incideix especialment en la "geografia de la costa" i del Mediterrani. La vinculació personal de Josep Pla amb el mar s'origina durant la seva infantesa a les cales i indrets a prop de Palafrugell. Més endavant, els seus viatges a Itàlia i Grècia amb vaixells de cabotatge i a través de diversos "transbordaments" en ciutats portuàries del Mediterrani el van introduir en el món de la navegació. En una etapa posterior, de viatges en petrolers, amplia i culmina el seu coneixement del mar. En aquests llargs periples Josep Pla es nodreix de dues fonts de coneixement que seran fonamentals per a les seves explicacions geogràfiques de les terres costaneres: l'observació de la costa des del mar i les "instruccions nàutiques".

Josep Pla detecta, gràcies al seu mètode de treball, que exigeix observar i imbuir-se d'un lloc abans de començar a escriure, que la costa es pot mirar des de dos punts o perspectives molt diferents: de terra ferma o de mar estant. Els habitants de terra ferma veuen uns paisatges i unes formes, amb el mar de fons, i els navegants en veuen uns altres des del mar: «*No són pas els indígenes, que viuen d'esquena a la mar, els qui bategen els accidents costaners. Són els navegants.(...) Els fenicis, els grecs, han donat noms a llocs en els quals no posaren mai els peus. A hores d'ara, de l'illot de la Massa d'Oros, els navegants mallorquins en diuen la Rata*» (§¹19). Les formes de vida diferents dels uns i els altres fan que els valors que assignen als elements geogràfics que observen també siguin diferents. Així, mentre un navegant buscarà un port on arrecerar-se, un habitant de terra ferma es mantindrà a certa distància del mar per por a incursions de pirates o buscarà una badia amb bona pesca per no haver d'endinsar-se mar enllà.

En segon lloc, com a font per conèixer la forma i la toponímia de la costa, Josep Pla fa servir les "instruccions nàutiques" que els vaixells porten a bord i que ell llegeix atentament. Aquests documents són antics, fruit de reelaboracions successives, i valuosos perquè recullen descripcions detallades dels llocs de costa, de les seves característiques topogràfiques, l'estat habitual de la mar, vents, etc., i dels camins que els vaixells han de seguir per no encallar-se.

¹ Ens referim al volum 27 de l'Obra Completa de Josep Pla, dins el qual hi ha l'obra *Cadaqués* (1947).

Els noms que es posen des del mar fan referència, sovint, a la descripció de les formes, o percepció de perills per al navegant.

Aquestes dues fonts de coneixement, ampliades amb les fonts orals a través de converses amb la població local, les lectures de bibliografia històrica i l'estudi aprofundit dels documents dels arxius locals constitueixen la base sobre la qual Josep Pla argumenta algunes propostes d'interpretació etimològica de la toponímia de la costa. A l'obra *Cadaqués* hi trobem una bona exemplificació de tota aquesta metodologia i els seus resultats.

Basant-se en les fonts d'informació que acabem de relacionar, Josep Pla proposa que els topònims de la costa del Cap de Creus són fruit de la confluència d'elements culturals locals i elements culturals vinguts de fora a través del mar. El fet que els navegants hagin posat noms a les formes topogràfiques de la costa introdueix una gran varietat lingüística als topònims. Segons aquesta hipòtesi, molts dels topònims més allunyats etimològicament de la nostra llengua són fruit d'un procés de superposició de capes culturals i llengües de tot el Mediterrani (fenici, grec, etc.): «*Alguns esperits sensibles a la màgia de les paraules creuen que els noms que tenen alguns accidents d'aquesta costa –Culip, Francalos, Norfeu, Taballera– responen a una base de classicisme –diríem– de presència. Aquests noms poden ésser corrupcions dels que els navegants antics posaren a aquests rocs i cales (...). Hi ha noms semítics posats pels fenicis, que foren successivament traduïts al grec, al llatí, a les llengües vulgars. El Mediterrani és una superposició vertical de cultures.*» (§18-19)

Cap de Creus i Cadaqués. Als elements d'interpretació de l'origen dels topònims a què s'ha fet referència i que podríem considerar empírics, objectius o utilitaristes; Josep Pla n'hi afegeix un altre de subjectiu. La subjectivitat i els sentiments que desperta un lloc a les persones que hi tenen relació el porten a afirmar que «*les paraules tenen una significació; els noms geogràfics, sobretot, solen tenir un sentit*» (§103). És afegint aquesta idea d'espai viscut (Tort, 1987: 41) a les de caire més empíric explicades als paràgrafs precedents que Josep Pla elabora les seves propostes d'interpretació dels topònims *Cadaqués* i *Cap de Creus*. Dins el llibre, dedica unes pàgines a discórrer sobre el significat d'aquests topònims, tot contrastant les seves idees amb les propostes d'explicació popular o bibliogràfica que coneix.

Per aquest treball hem contrastat les explicacions de Josep Pla amb les de Joan Coromines. Pel que fa a *Cap de Creus* tots dos autors coincideixen a constatar el significat clar dels dos mots d'etimologia llatina que componen el topònim, però difereixen en la interpretació del seu origen. Mentre Joan Coromines (1992: 1.047) esmenta la hipòtesi que s'hi plantà una gran creu per «*esborrar la memòria d'un temple pagà*», Josep Pla proposa una explicació geogràfica i busca el “sentit” del topònim. Rebutja la interpretació recollida per Coromines, que també coneix, i en planteja una altra: «*¿Representa Cap de Creus la cristianització, la fumigació, diríem, d'un lloc posat sota l'advocació d'alguna divinitat del paganisme? Si el paratge no fos tan esventrat i inhòspit, es podria suposar, per la seva mateixa reticència geogràfica, que algun dia fou un lloc favorable a la presència d'alguna petita Astarté o d'alguna Venus, santificat després. Però les religions no solen pas posar-se tan de punta amb la climatologia*» (§102). I després d'una disquisició sobre els països i llocs pobres com Cadaqués, on la gent «*hi ha patit prou i massa*» (§103), amb topònims com ara “can Patiràs” que ho confirmen, proposa que el topònim podria ser fruit d'aquestes «*penes i fatigues*» expressades amb el mot “creu” més que de la presència física d'una o diverses creus.

Pel que fa a *Cadaqués*, un topònim encara “no resolt”, amb una forma i una transcripció que resulta críptica als lingüistes, també és la raó geogràfica la que dona arguments a Josep Pla. La inexistència de documents de pes amb el nom *Cap de Quers* (només apareix escrit com a *Cap de Quiers* en formes “etimologitzants” de l'època del Tractat de Pirineus), és la causa que Pla rebutgi aquesta forma que indueix al significat de *cap de roques*. A més, Cadaqués està situat en una badia no en un cap. Coromines, al seu torn, recorre al llibre *Cadaqués* de Josep Pla com a font per reforçar els seus arguments. És a dir, després de

reflexionar sobre diverses opcions, tots dos autors defensen que *Cadaqués* constitueix, probablement, un d'aquells topònims d'origen obscur i molt arcaic. Joan Coromines, a l'*Onomasticon* (1995: 173-175), després de dubtar d'una interpretació que ell mateix havia defensat i que Josep Pla també coneixia (OC² 30:285), segons la qual Cadaqués seria un lloc amb molts càdec; en proposa una de nova: *Kata Karios*, que significa *al llarg de les roques*, un possible hel·lenisme. Les interpretacions, però, queden obertes. El mateix Pla rebutja una proposta d'hel·lenisme, en un altre sentit, a partir de la transcripció Kadachers: «*L'etimologia de Cadaqués és d'una obscuritat densa. L'arquebisbe Marca, en "Marca Hispanica" publica un document de l'any 1030 en el qual hi ha escrit per primera vegada –que hom sàpiga– el nom de la població. El document escriu: Kadachers. La presència en aquesta paraula de la lletra k, ha donat peu als nostres esperits panhel·lènics a pensar en la kappa grega i els ha subministrat un argument més per a sentir-se grecs. Què vol dir, però, Kadachers? Ningú no ha intentat tan sols explicar-ho. Ningú no en sap res.*» (§101-102)

A mode de conclusió d'aquest apartat remarcuem que la zona del Cap de Creus presenta una part de la seva toponímia amb orígens molt antics, arcaïsmes i mots preromans «*dels més antics navegants d'altura*» (Coromines, 1995: 174), segurament anteriors a qualsevol tipus de poblament estable (§18-20). Els celtismes que hi troba Coromines, «*en aquesta Península del Cap de Creus, claferta d'arcaïsmes toponímics (mal siguin més aviat cèltics o celtoides: Roda, Pení, Cullaró, Talabre-Tavallera)*» (Coromines, 1995: 175), la *rarsa* morfològica i fonètica dels mots que constata Pla i l'extrema dificultat per trobar les etimologies en són les proves.

2. Inventari i classificació geogràfica dels topònims. Comparació amb els topònims del nomenclàtor

Per a l'elaboració de l'inventari de topònims del llibre *Cadaqués* hem realitzat una divisió geogràfica en dues parts, de la qual es desprenen les taules que sintetitzen la informació. El primer grup de topònims correspon a la Península del Cap de Creus en sentit extensiu i inclou els territoris dels actuals termes municipals de Cadaqués, el Port de la Selva, la Selva de Mar i Roses. El segon grup inclou els topònims de la resta de territoris.

Península del Cap de Creus (Taula 1). Una vegada seleccionats els topònims de la primera taula, un total de 135, els hem ordenat alfabèticament i buscat al nomenclàtor. En el cas de no trobar-los a l'índex ni al mapa 1:50000 (en alguns casos un topònim apareix al mapa però no a la llista), hem realitzat una recerca als mapes d'escala superior amb l'aplicació de cerca de la web de l'Institut Cartogràfic de Catalunya i visualment (no sempre coincideix la informació del mapa amb la que troba el buscador). La taula es presenta en cinc columnes. La primera constitueix la llista o inventari de topònims transcrits de totes les maneres trobades al llibre i en negreta es destaquen els que es repeteixen més vegades. Cal destacar que Cadaqués, com és lògic, es repeteix prop de quatre-centes vegades. D'altra banda, el Port de la Selva, tot i ser un dels municipis veïns de Cadaqués no és tan citat com la Selva perquè no es va segregar d'aquest municipi fins al 1787³ i en les explicacions històriques no hi és present.

La segona columna indica el tipus de topònim segons una classificació geogràfica que s'ha cregut adient. El tipus de topònims més abundant és el de costa, amb un total de 48. Aquests estan constituïts principalment per cales o platges petites, caps i puntes. En segon lloc, hi ha 32 topònims d'interior que representen les formes de paisatge de terra ferma, tant

² Ens referim així a qualsevol dels volums de l'obra completa de Josep Pla que no sigui el 27. S'indica amb aquestes inicials i, a continuació, amb el número de volum i la pàgina.

³ Enciclopèdia Catalana (2011) [En línia]: «El Port de la Selva». Disponible a: http://www.enciclopedia.cat/fitxa_v2.jsp?NDCHEC=0052228&BATE=e1%2520Port%2520de%2520la%2520Selva Consultat el 18 d'agost de 2011.

mntanyes i serralades com recs, rieres, camins o edificacions disperses. Finalment, també se n'han trobat 26 de carrers, llocs o edificacions del nucli de Cadaqués, 5 municipis, 3 ermites, 2 topònims de relleu submarí i altres que inclouen dues o més de les característiques alhora. Les barraques o botigues comunals en tots els casos són complementàries d'algun altre tipus de característica. En total són 135 topònims.

La tercera, quarta i cinquena columnes recullen el resultat de la recerca al nomenclàtor i als mapes topogràfics. En el cas que el topònim s'hagi trobat al nomenclàtor s'indica a quin municipi consta. Així mateix s'ha transcrit a la tercera o a la cinquena columnes tal com consta en aquestes fonts. De tota aquesta informació ens sembla interessant analitzar breument les diferències de transcripció i absències de topònims que considerem més rellevants, al nomenclàtor i als mapes respecte a l'inventari realitzat a partir del llibre *Cadaqués* de Josep Pla.

Pel que fa a les diferències de transcripció hem trobat: Calanans/Cala Nans, Camallerís/Camallerús, Codera/Cudera, Cullaró/Culleró, Francalos/Francalús, Massa d'Oros/Massa d'Or, Portdogué/Port d'Alguer, Sant Pere de Roda/Sant Pere de Rodes, Taballera/Tavellera, Tunaire/Tonaira, Vol Nou/Bol Nou. La primera forma és la que recull Josep Pla. D'aquests 11 topònims, crida l'atenció que tres corresponen al grup que Joan Coromines identifica com a arcaïsmes «*més aviat cèltics o celtoides: Roda, Pení, Cullaró, Talabre-Tavallera*»; i dos (Francalos i Taballera) als que, segons Josep Pla, potser posaren "navegants antics" que no havien trepitjat terra. En aquests casos, excepte per a Taballera, la transcripció de Josep Pla coincideix amb la de Joan Coromines. En altres casos, també, hi ha incoherències entre els mapes de les diferents escales. La forma Calanans, per exemple, apareix als mapes 1:25000 i 1:10000, mentre Cala Nans és la que consta als mapes 1:5000 i 1:50000. Pel que fa a Massa d'Oros i Portdogué ens sembla que podrien haver estat objecte d'una ultracorrecció.

Quant a omissions al nomenclàtor i/o als mapes topogràfics, les que ens han semblat més destacables són: el Coll de la Vinya Vella, el Mar d'Amunt i el Mar d'Avall i les Cruïlles com a camí i paratge. Josep Pla esmenta tres vegades (§11, 36, 86) el Coll de la Vinya Vella. És el punt que ell considera que podria haver separat Cadaqués de terra ferma i haver-lo convertit en una illa. El topònim, segons cita, està documentat en una atermenament que Cadaqués presenta en un plet de 1672-73 (§85-86) per defensar-se contra Roses. Pel que fa al Mar d'Amunt i Mar d'Avall, un al nord i l'altre al sud del Cap de Creus, tampoc no consten al nomenclàtor (si als mapes 1:25000, 1:10000 i 1:5000) ni al mapa 1:50000 i són una referència geogràfica molt clara i sintètica, que serveix per agrupar les cales i les seves característiques marítimes i climatològiques. Finalment, les Cruïlles, tot i que apareix com a puig de sa Cruïlla al nomenclàtor i al mapa 1:50000; i al mapa 1:25000 com a cruïlla entre el camí de l'ermita de Sant Sebastià i el camí de Roses, ens sembla que s'hauria de "reivindicar" per donar més importància a aquest paratge de l'antic camí de Roses, avui tallat i gairebé impracticable (per Josep Pla són el camí i també la serralada que continua de Pení i tanca Cadaqués pel sud).

Taula 1. EQUIVALÈNCIES DELS TOPÒNIMS DE LA PENÍNSULA DEL CAP DE CREUS ENTRE LES FONTS CONSULTADES

Al llibre <i>Cadaqués</i>	(1)	Al nomenclàtor / mapa 1:50000	(2)	Als mapes 1:25000 /1:10000 /1:5000
Arenella, illa de s'	c	Arenella, s' lit.	C	Punta d'es Baluard
Baluard, clos del/el	n			
Bufadors, els	i	Bufadors, puig dels cim	C	
Cadaqués (3)	n			
Cadaqués, badia de	c	Cadaqués, badia de hidr.	C	
Cadaqués, cassola de	i			
Cadaqués, castell de	n			
Cadaqués, port de	c			
Cadaqués, riba de	c			
Caials, els	c/n			
Cala Bona	c	Bona, cala hidr.	C	Punta de Calanans (Cala d'es) es Camallerús
Cala Jugadora	c/b	Jugadora, cala hidr.	C	
Cala Prona/Cala Parona	c/b	Prona, cala hidr.	PS	
Calanans, far de	c	Cala Nans, far de com.	C	
Calanans, punta de	c			
Camallerís, el/cala	c			
Canyelles Grosses	c/b	Canyelles Grosses, platja de lit.	R	
Canyelles Petites	c/b	Canyelles Petites, platja de lit.	R	
Cap de Creus (península en sentit extensiu)	c			
Cap de Creus, torre de	i			
Cap de Creus /Cabo de Creus (3)	c	Cap de Creus, far de com.	C	Costa d'es Cap d'en Roig
casa de la vila (Universitat de Cadaqués)	n			
Castell de la Trinitat de Roses/Poncella, la	n	Castell de la Trinitat	R	
cementiri actual (a l'ermita de Sant Baldiri)	n			
cementiri antic del poble (al costat de l'església)	n			
cementiri antic dels forasters (darrere Portdogué)	n			
Claveguera, cala	c	Claveguera, freu de sa hidr.	C	
Codera, cala	c	Cudera, racó d'en hidr.	C	
Conca, sa	c	Conca, sa hidr.	C	
Costa, la/cala	c			
Cova de l'Infern, la	c	Cova de s'Infern, sa orogr.	C	sa Cruïlla
Cruïlla de Roses, les Cruïlles (camí)	i	Cruïlla, puig de sa cim	C	
Cruïlles, les (camí de Roses)	i			
Cucurucuc, es (de s'Arenella)/Cucurucú (castellà)(3)	c	Cucurucuc, es lit.	C	
Culip (cala)	c/b	Culip, cala hidr.	C	
Cullaró (cala)	c	Cullaró, illa de lit.	C	
Encalladora, l'	c	Encalladora, s' lit.	C	
Entina, l'	s			
Esculls, els	s			
Església de Cadaqués	n			
Farnera de Portlligat, la	c	Farnera, sa lit.	C	Racó, Rec, Illa de Francalús
Ferradura, la (cala)	c	Ferrera, punta de la lit.	R	
Forcat, el	c	Forcat, esculls des lit.	C	
Fornells, boscos de	i	Fornells, cala hidr./Rec de Fornells	PS	
Forques, coll de les	i			
Francalos	c			
Fredosa, la (cala)	c	Fredosa, cala hidr.	C	
Galladera, cala	c	Galladera, cala hidr.	C	
Guillola, cala	c	Guillola, badia de hidr.	C	
Herbes, plaça de les	n			
Ielles, les (cala)	c	Ielles, ses hidr.	C	Rec de ses Jornetes
Jóncols (cala/riera/línia divisòria)(3)	c/b	Jóncols, badia de hidr.	C	
Jonquet, el	c	Jonquet, es hidr.	C	
Jorneta, la	i/n			
Kadachers	n			
Llaner, el	c/n			
Llaner Gros, el	c/n			
Llaner Petit, el	c/n			
Llobatera, mas	i	Llobatera, Mas de la edific.	R	
Mai no hi ha Déu, costa de	i			
Mar d'Amunt	c			Mar d'Amunt
Mar d'Avall	c			Mar d'Avall
Margarit, torrent del mas dels	i	Margarits, Mas edific.	R	Mar d'Amunt Mar d'Avall
Massa d'Oros, illot de	c	Massa d'Or, illa lit.	C	
Montjoi	c	Montjoi, cala hidr.	R	
Norfeu, cap de (3)	c	Norfeu, cap lit.	R	
Norfeu, torre de	i	Norfeu, torre de edific. hist.	R	
Oliguera, l'	i	Oliguera, s' indr.	C	
Oliguera, punta de l'/s'	c	Oliguera, punta de s' lit.	C	

Taula 1. EQUIVALÈNCIES DELS TOPÒNIMS DE LA PENÍNSULA DEL CAP DE CREUS ENTRE LES FONTS CONSULTADES

Al llibre <i>Cadaqués</i>	(1)	Al nomenclàtor / mapa 1:50000	(2)	Als mapes 1:25000 /1:10000 /1:5000
Orgues, ses	c			
Palau, riera de	i/n			Rec de Palau
Palau (Saverdera)	p			
Passeig, el	n			
Patiràs, can	i	Patiràs, Mas edific.	R	
Pelosa, la	c/b	Pelosa, cala hidr.	R	
Pení (3)	i	Pení, el cim	C	
Península, la (del Cap de Creus)	i			
Perafita, la (coll)	i	Perafita, coll de orogr.	R	
Perafita, mas de la	i	Perafita, Mas de edific.	R	
Pianc, el/es (3)	n			es Pianc
Pirineu	i			
Pirineus	i			
Pla de Tudela	i			Tudela
Platja Confitera, sa	c/n			Platja, Punta de sa Confitera
Platja del Ros	c/n			
Platja Gran	n			Platja Gran
Poal, el/es	n			es Poal
Podritxó, els porxos del/Portitxol	n			es Podritxol
Pont, casa (compradors de peix)	n			
Popa d'es Vaixell, sa	c			sa Popa d'es Vaixell
Port de Reig	c	Reig, port de lit.	R	
Portal, el (de la muralla)	n			
Portaló (cala)	n/c/b	Portaló, cala hidr.	C	
Port de la Selva	p	el Port de la Selva		
Portdoguè/ Portdoguè, el Torradet de	n			Port d'Alguer
Portlligat (cala/nucli)	c	Portlligat, badia de hidr.	C	
Portlligat, molí de	n			
Portlligat (punta de)	c			
Puig Alt	i	Alt, puig cim	R	
Puigtallat	i			
Rata, la (nom mallorquí de l'Illot de Massa d'Oros)	c	Massa d'Or, illa lit.	C	
Riba, la	n			sa Riba
Rierassa, la	i			sa Rierassa
Roca Morisca o Morena	i	Morisca, torre cim	R	
Roses (3)	p			
Roses (golf de/badia de) (3)	c	Roses, badia de hidr.	R	
Roses, la ciutadella de/la fortalesa de	n			la Ciutadella
Sala, casa (compradors de peix)	n			
Sant Abdó i Sant Senén (ermita/capella de Portlligat)	e			
Sant Baldiri, ermita de	e			Sant Baldiri
Sant Genís	i	Sant Genís, coll de orogr.	SM/R	
Sant Lluís (cala)	c			
Sant Pere/Sant Pere de Roda (3)	i	Sant Pere de Rodes edific. hist.	PS	
Sant Pere (mont de)	i	Serra de Rodes	tots	
Sant Pius V, rec de	i/n			Rec de Sant Pius V
Sant Sebastià/Sant Sebastià i Santa Quitèria, ermita de	e	Sant Sebastià edific. hist.	C	
Sant Vicenç, riera de/Riera, la	n	Riera de Sant Vicenç	C	
Santa Maria, convent de	n	Santa Maria de Roses	R	
Sarraïns, coll dels	i			
Sebolla/Sabolla, sa (cala)	c	Sabolla, platja de sa lit.	C	
Selva, golf de la	c	Port de la Selva, badia del hidr.	PS	
Selva, la (3)	p	la Selva de Mar		
Selva, muntanyes de la	i			
Simonets, els	i	Simonets, es cim	C	
Sortell, punta del/el/(finca)	c			Punta des Sortell
Taballera (3)	c/b	Tavellera	PS	
Trencabraços, el coster de	c			
Tres Creus, torre de les (sobre el Pianc segons Pla)	n			
Tres Frares de Galladera, punta dels	c	Tres Frares, punta dels lit.	PS	
Tunaire, la (cala)	c	Tonaire, punta de sa lit.	C	
Turment, la costa del	c			
Vall, la	p	Vall de Santa Creu, la	PS	
Vardera, corral d'En	i			Coll de la Verdera
Vinya Vella, coll de la	i			
Vol Nou, el (cala)	c/n			es Bol Nou

Notes: (1) c=costa, n=nucli urbà, i=interior, p=municipi/poble, e=ermita/masia, b=barraques o botigues comunals, s=relleu submarí; (2) municipi del nomenclàtor al qual pertanyen: C=Cadaqués, R=Roses, PS=Port de la Selva, SM=La Selva de Mar, (3) en negreta els més citats

Taula 2. TOPÒNIMS MÉS ENLLÀ DE LA PENÍNSULA DEL CAP DE CREUS AL LLIBRE CADAQUÉS

Adriàtic	E	Adriàtic	E	Península (costa sud-est de la)	M
Àfrica/África	M	Gàl·lia	E	Peralada (comtat de)	C
aiguamolls del Fluvià	C	Gàl·lia narbonesa	E	Poitiers	E
aiguamolls del Ter	C	Garrigal de Figueres, el	C	Pont de Molins	C
Albera	C	Gènova	M	Portcompte	M
Alger/Argel	M	Gènova, mar de/golf de	M	Portmany	C
Alps	E	Getsemaní	C	Portvendres	C
Alt Empordà	C	Girona (bisbat)	C	Priorat	C
Alt Fluvià	C	Girona (comtat)	C	Principat	C
Amer	C	Girona/Gerona	C	Principat de Catalunya	C
Amèrica	A	Goleta, la	M	Provença, la	M
Arenys	C	Gòtia, marquesat de la/marca de	C	Puerto Rico	A
Argentina	A	Grècia	M	Rambla de Barcelona, la	C
Armentera (I')	C	Grècia, mar de	M	Riu de la Plata	A
Atlàntic	RM	Grècia antiga	M	Riudarenes	C
Balears/Baleares	C	Guadibeca	M	Rocabertí, vescomtat de	C
Banyoles	C	Hostalets, els	C	Roma	M
Banyuls	C	Hyères (illes d'Or de Mistral)	M	Rosselló	C
Barcelona	C	Índia	RM	Roure, ermita del	C
Barcelona-Ausona (comtat)	C	Infern, I' (sobre el cap de Begur)	C	Sa Tuna	C
Begur	C	Itàlia	M	Salou (port)	C
Begur, cap de (d'Aiguafreda, nom antic)	C	Japó	RM	San Pedro Pescador	C
Bellegarde (fort de)	C	Lepant	M	Sant Antoni, cap de	C
Blanes	C	Liorna	M	Sant Feliu de Guíxols	C
Bugia	M	Llacuna, la o Porttrecat (prop riu Besòs)	C	Sant Grau (costa de Tossa)	C
Cabo Verde	RM	Llançà/Llansà	C	Sant Joan les Fonts	C
Cadís	E	Lledó	C	Sant Miquel de Colera	C
Càller	M	Lleó, golf de	M	Sant Miquel de Fluvià, monestir de	C
Calonge	C	Llevant (països de)	M	Sant Pere (Pescador)	C
Canigó	C	Lloret	C	Sant Pere de Carceris	C
Carib (mar del)	RM	Maçanet de Cabrenys	C	Sant Sebastià (de Palafrugell)	C
Cartagena	E	Mallorca	C	Santa Coloma	C
Cartago	M	Mallorques, el bisbat de	C	Santiago (Cuba)	A
Castell d'Empordà	C	Maó	C	Sardenya	M
Castelló (estany i grau de)	C	Marsella	M	Selva (comarca)	C
Castelló (d'Empúries)	C	Masnou	C	Septimània	M
Castelló, presó de	C	Meda, tascons de la	C	Seta	M
Catalunya	C	Meda Grossa/la Meda	C	Sicília	M
Catalunya vella	C	Medes, les (illes)	C	Simi (illa del Dodecanès)	M
Certer	C	Medes, mar de les	C	Tàrraco	C
Cervera, cap de/cabo de	C	Medes, torre de les	C	Tarraconense	C
Colliure/Cotlliure	C	Mediterrani	M	Tarragona	C
Columnes d'Hèrcules	M	Mediterrani occidental	M	Ter	C
Corint (golf de)	M	Mediterrània	M	Tíber (grau del)	M
Còrsega/Córcega	M	Menorca	C	Tolosa	E
Costa Brava	C	Milanesat	E	Tordera	C
Cuba	A	Montgrí (muntanya del)	C	Torre del Greco	M
Cullera	M	Montsó	C	Torroella /Torroella de Montgrí	C
Dodecanès	M	Munic	E	Tortosa	C
Egipte	M	Muntanya Seca	C	Tossa, cap de	C
Eivissa, illa d'	M	Nàpols	M	Tràpani	M
Elna	C	Nàpols (golf de)	M	Trieste, golf de	M
Empordà (I')	C	Narbona	M	Trípoli	M
Empòria	C	Neàpolis (de l'Empúries grega)	C	Trípoli	M
Empúries, comtat d'	C	Nimes	M	Tunis	M
Empúries/Ampúries	C	Nord d'Àfrica	M	Ullà	C
Escala, I'	C	Noruega	E	Urgell-Cerdanya (comtat)	C
Espanya	E	Olot	C	València	C
Estats Units	A	Pacífic	RM	Venècia	M
estany de Pals	C	Palafrugell	C	Vera	E
Europa	E	Palamós	C	Vera (carrer de Begur)	E
Europa, mars del nord d'	E	Palerm	M	Versalles	E
Extrem Orient	RM	Palestina	M	Vic	C
Figueres	C	Pals, estany de	C	Vilabertran	C
Filipines	RM	Pals, platja de	C	Vilanant	C
Fluvià	C	París	E	Xina	RM
Formigues	C	Península (Ibèrica)	E		

E=Europa, M=Mediterrani, C=Catalunya i Països Catalans, A=Amèrica, RM=Resta Món

Més enllà de la Península del Cap de Creus (Taula 2). La llista de topònims d'aquest segon grup, amb un total de 200, és més llarga que la del primer, fruit del detallisme i la importància que dóna Josep Pla a fixar records, imatges i indrets concrets en l'espai (Tort, 1987: 37); tant dels fets històrics com de tot allò que explica. Sovint especifica, fins i tot, el lloc de naixement o d'origen dels protagonistes del relat. En tenim un exemple en el procés d'elaboració del retaule barroc de l'església de Cadaqués: «*Els noms dels artistes que intervingueren en la seva gestació foren Jacint Morató, de Vic, per la traça –o sia, per l'estil– i Pau Costa, de Vic, contractista i manager –diríem– de l'obra; Joan Torras, de Figueres, substituït de Costa, acabà l'altar, on féu l'escultura, i Josep Serrano, de Girona, probablement fou el bastaix de la feina i construï la baluerna de l'obra*» (§91). I un altre en un marc geogràfic més llunyà: «*un grup de bussos grecs de l'illa de Simi, en el Dodecanès, arxipèlag que llavors era turc, i després fou italià, i ara és grec, com ha estat sempre.*» (§133)

A partir d'aquesta llista s'ha elaborat una taula que permet classificar els topònims en cinc grups en funció de l'àrea geogràfica a la qual pertanyen. Així, dels 200 totals; 111 corresponen a Catalunya o als Països Catalans; 53 a l'àrea del Mediterrani, més enllà de l'àrea del grup anterior; 20 a la resta d'Espanya; 7 a Amèrica i 9 a la resta del món. Gran part dels topònims d'aquesta taula estan relacionats amb la història de Cadaqués, de Catalunya i de la Mediterrània. Josep Pla va desplegant l'explicació històrica de Cadaqués, des dels orígens més remots fins a l'actualitat, de manera que arriba a un nivell d'exposició que porta el lector a enllaçar aquest territori reduït amb els esdeveniments i les relacions polítiques i comercials que han marcat la història de Catalunya i de la Mediterrània.

Conclusió sobre les taules. Si tornem a mirar la primera taula podem observar algunes diferències entre els topònims “de proximitat” que la constitueixen i els topònims “històrics” i “de relacions comercials i migratòries” de la segona. Els de la primera adjectiven i fins i tot protagonitzen gran part de les explicacions geogràfiques (geologia, topografia, relleu, comunicacions) i inicien llargues descripcions i ambientacions paisatgístiques (Castellet, 1978: 132-133); els de la segona, en canvi, acompanyen i localitzen amb exactitud les explicacions històriques i geoeconòmiques. Mentre els topònims del primer grup immergeixen el lector en els paisatges, les formes de vida o els carrers cadaquesencs; els del segon estan al servei del discurs històric, a la recerca de la imbricació causal entre el que passa a Cadaqués i “més enllà”.

3. Les funcions de la toponímia en les explicacions geogràfiques

Tal com hem començat a veure en l'anàlisi de les taules, la funció dels topònims en els textos de Josep Pla té diversos nivells. Partint de la distinció bàsica entre uns topònims de proximitat i uns altres d'àmbits territorials d'escales progressivament allunyades, es pot anar trobant una multiplicitat temàtica i de formes expressives (descripció, reflexió, suggestió...) en què sovint es simultanieja l'explicació geogràfica i la històrica. A continuació s'exemplifiquen amb cites del llibre alguns dels “temes” geogràfics en els quals la funció clarificadora i de precisió de la localització territorial a través del recurs toponímic es mostra de forma més clara.

3.1. Explicació geograficohistòrica: «*Els primers comtes visqueren a l'Empúries greco-romano-visigòtica, a la Neàpolis. Es retiraren a Castelló, després d'haver estat Empúries saquejada i incendiada pels normands. No deixaren pas, però, de tenir mai contacte amb la mar. L'any 1000, Castelló, com Torroella de Montgrí, era port de mar. La terra, al golf de Roses, a la platja de Pals, ha guanyat considerablement a la mar i cada any guanya.*» (§29)

3.2. Rellu: «*El territori de Cadaqués està tancat a ponent per altes muntanyes: la cruïlla de Roses, el massís de Pení, els Bufadors. Això fa que el sol s'hi colgui aviat i que les tardes hi siguin curtes.*» (§136)

3.3. Geomorfologia: «*Les aigües de pluja o de neu baixant en tumult dolçament per les muntanyes que formen la cassola de Cadaqués han esculpit, amb el pas dels segles, la badia. El rec de Sant Pius V ha format sa Conca; la Jorneta, el Llaner petit i la riera de Palau, el Llaner gros. Sembla que antigament la Riera, la Riera per antonomàsia, anava a desembocar a Portdogué. En un moment determinat –un moment que ignorem– la riera es desvià o fou desviada i avui desemboca al Passeig. Aquesta riera, formada per la junció de la Rierassa amb la de Sant Vicenç, és avui l'element geogràfic més actiu de la badia de Cadaqués.*» (§13)

3.4. Climatologia: «*La higrometria de la vila és d'una població de mitja muntanya sense la humitat llepissosa del clima africà. És el Canigó i l'Albera –i els Alps– el que regeix aquesta meteorologia.*» (§144)

3.5. Economia i forma de vida

L'organització de les companyies de pesca del bolitx: «*... el fet d'haver-hi més companyies de bolitx que cales o llocs per a pescar-lo adequadament, obligà a sortejar les cales per establir un torn rigorós d'aprofitament. Les cales reials foren: Galladera, Portaló, Cullaró, Culip i la Claveguera a la Mar dita d'Amunt, o sia de la Selva a Cap de Creus. La Fredosa, Cala Jugadora, Cala Bona, Guillola, Portlligat, el Vol Nou, la Costa i sa Sabolla a la Mar d'Avall, o sia de Cap de Creus cap al sud.*» (§76)

El paisatge nocturn del mar vora la costa que donava el sistema de pesca de l'encesa: «*Els fogaters encenien els festers, i els llaguts del foc eren fondejats a fora de les puntes de les badies, mai en l'àrea de llur centre. A Cala Jugadora, per exemple, un es fondejava fora el Forcat i l'altre fora ses Orgues; a la Fredosa, un fora de la cova de l'Infern i l'altre fora de sa Popa d'es Vaixell; a la Claveguera, un a la sortida del freu que fa l'Encalladora amb la terra ferma i l'altre a l'entrada del passatge, etc.*» (§78)

3.6. Comunicacions, rutes, comerç i migracions

Les cruïlles: «*Pení i els Bufadors han tancat totes les sortides terrestres de Cadaqués, i han donat al pas per les Cruïlles una consideració gairebé mítica.*» (§12) «*... l'ermita de Sant Sebastià i Santa Quitèria, situada prop de l'entreforc del camí que va de Roses a Cadaqués –el camí actual de la cruïlla.*» (§79)

Rutes del Mediterrani: «*... Cadaqués fou una de les escales de trànsit entre la Península i el Milanesat, a través dels ports de la mar de Gènova: a l'època de les galeres. A causa de les dificultats que amb França hi hagué durant tota aquesta època, el trànsit a Itàlia per mar fou obligat.*» (§108)

Amèrica: «*El vi de Cadaqués era exportat a Itàlia, a França, als ports de la Península. Quan es decretà la llibertat de comerç amb Amèrica, fou exportat a Amèrica*» (§112). «*La navegació vuitcentista s'especialitzà en el gran triangle atlàntic: Barcelona-Riu de la Plata, amb productes d'aquest país, sobretot vi; Riu de la Plata-ports del mar Carib i dels Estats Units, amb tasajo (carn salada); ports dels Estats Units-Barcelona, amb cotó. Però quan un país té, en el mar, un camí obert, els té tots oberts. Així la nostra marina féu molts altres serveis –tant a la Mediterrània com als mars d'Europa.*» (§115)

Les migracions: «A l'època de les veremes venien a Cadaqués els homes de l'Alt Fluvià, d'Olot, Sant Joan les Fonts, els Hostalets, etcètera, i feien la feina» (§114). «Alguns –pocs– anaren a l'Argentina. La majoria emigraren a Cuba (...). Cuba es convertí en la terra de promissió de Cadaqués. L'emigració hi fou nombrosíssima. Cuba envià a Cadaqués un filó d'or.» (§116-117)

3.7. Assentaments i urbanisme

Construccions a la costa: «Farem referència només a les barraques o botigues comunals existents a les cales, que són les següents: en el terme de Roses: Canyelles Grosses, Canyelles petites, la Pelosa, Jóncols; terme de Cadaqués: Cala Jugadora, Culip i Portaló, i a la Selva: Cala Prona i Taballera.» (§74)

Estructura urbana: «Del portal, pel rastrell en costa avui anomenat carrer del Call, s'arribava a l'església. Aquest carrer era seccionat pel que seguia l'esquena d'ase del Baluard mateix –el carrer que va a parar avui a la terrassa situada davant de l'Ajuntament–. Aquests dos carrers –en realitat els principals– comportaven llurs carrerons llurs minúscules placetes. El nucli, urbanísticament molt lligat, formava un bloc compacte.» (§103-104)

3.8. Els límits

Estatals: «Si Cadaqués hagués format part de la Gàl·lia narbonesa, hauria estat –vila i territori– inclòs dins les fronteres de França.» (§65). «No hi ha fet, a l'època moderna, més important per a l'Empordà que el Tractat de Pirineus. La pèrdua del Rosselló convertí la nostra comarca en frontera entre dos Estats, l'un fortíssim, l'altre en plena decadència.» (§65)

Municipals: (en relació a l'atermenament que presenta Cadaqués en el plet de 1672-73): «A ponent, els termes començaven –i això era el que es discutia, perquè a sol ixent afrontaven amb la mar– a la Roca Morisca o Morena, seguien pel torrent del mas dels Margarits fins al camí del coll de la Vinya Vella, el qual passa darrera del corral d'En Verdera i arriba al coll dels Sarraïns, i passaven tot a vora de Puigtallat fins al coll de les Forques. D'aquest punt a tramuntana, el terme afronta part amb terres del mas Llobatera i part amb les terres del mas Perafita; fins a la mar, afronta amb terres de la Selva.» (§85-86)

4. La toponímia com a recurs literari

A partir dels exemples de l'apartat anterior, llegint-los amb deteniment i sobretot inserits en la globalitat del llibre, es poden començar a detectar alguns incisos que ens indiquen que tot aquest detallisme de Josep Pla es converteix en un trànsit cap a un altre nivell literari; en el qual apareix la subjectivitat de l'autor i, per tant, la seva aportació plenament original, de creació literària; la seva manera d'entendre i de fer entendre el món. En la nostra anàlisi del llibre *Cadaqués* hem trobat que la *metàfora geogràfica* i l'*analogia* li serveixen per crear, a partir de l'ús dels topònims com a recurs estilístic, uns textos que eleven la imaginació per buscar la comprensió del sentit de les coses.

4.1. Uns exemples de construccions metafòriques a partir del topònim Cadaqués. El llibre *Cadaqués* comença amb la metàfora geogràficogeològica del Cadaqués-illa, que no seria possible sense l'ajuda dels topònims en el seu sentit més propi, de localització i comprensió del lloc que representen: «Situant-vos en un lloc o altre de Pení, és perfectament fàcil d'imaginar que, en un moment determinat de la història dels Pirineus, s'hauria pogut produir, en el coll de la Vinya Vella, una enorme, grandiosa ensulsiada –una ensulsiada de milions i milions de tones de pedres– a conseqüència de la qual hauria estat factible d'anar,

per mar, del golf de Roses al de la Selva. Us ho imagineu?(...). I bé: si imaginéssiu el que deia fa un moment, veuríeu que l'extrem nord-est de la Península, els contraforts orientals dels Pirineus, haurien pogut formar una illa.» (§11)

La cassola de Cadaqués, *«Els cadaquesencs diuen que, ultrapassada la Perafita, tot rodolant cassola avall, se sent ja una altra temperatura i s'entra en una altre clima»* (p.150); el Cadaqués d'esquena, *«Quan la carretera fa l'última revinclada, apareix una de les vistes clàssiques de la població: Cadaqués d'esquena»* (§150) o el Cadaqués-vaixell, *«La il·lusió que Cadaqués és un vaixell que navega, és absoluta i per això hi ha tanta gent d'ací que, posseïda d'aquesta il·lusió, s'estranya que, com en els bergantins, el menjar no aparegui a les hores de costum, a la taula, indefectiblement»* (§179) són altres metaforitzacions que Josep Pla emprà com a recurs per donar vida al topònim protagonista del seu llibre.

4.2. L'analogia (comparació amb llocs llunyans). Josep Pla emprà l'analogia geogràfica per ajudar el lector a entrar en l'atmosfera que vol transmetre sobre Cadaqués. D'aquesta manera intenta explicar com són i com se senten els cadaquesencs en relació al lloc on viuen, i com ell i els viatgers que visiten Cadaqués senten el paisatge d'aquest lloc tan especial. Per transmetre aquests dos tipus de sensacions fa servir Noruega i les illes del mar de Grècia, en els primers exemples, i els diversos llocs del Mediterrani, en els segons.

L'aïllament cadaquesenc: *«Viatjant per Noruega, jo em preguntava: ¿per què els noruecs viuen en aquest país tan vast, tan obscur, en aquest univers mineral desorbitat havent-hi en el món tant de sol sobre les terres de pa, havent-hi tants racons de delicadesa i d'amabilitat? A Cadaqués, com en moltes illes del mar de Grècia, m'he fet sempre preguntes semblants»* (§81). *«I així com la persistència de les arrels dels noruecs a Noruega només pot explicar-se perquè una bona part de la seva població masculina viu embarcada navegant per la mar i somniant Noruega –i el mateix pot dir-se del que succeeix a moltes illes del mar de Grècia–, així la voluntat dels cadaquesencs de romandre a Cadaqués s'explica perquè els somnis i les idealitzacions dels seus navegants crearen, d'una manera indirecta mentre navegaren, i d'una manera directíssima en el crepuscle de llurs vides, aquest obsessionant jardí de pedres.»* (§114)

La mediterraneïtat de Cadaqués: *«Ja està entès que no hi ha a Palestina res tan palestínic (en el paisatge) com Cadaqués, com res no hi ha a Grècia (en el paisatge) tan grec com Cadaqués. En aquest paisatge hi ha la quintaessència d'aquestes il·lusions perquè s'hi produeix la superposició del xiprer i l'olivera –cosa profunda i fina–»* (p.109). *«Cadaqués és un poble construït per homes que abans de conèixer Figueres i Barcelona conegueren Nàpols i el golf de Gènova. Si més no, Cadaqués em remou els pòsits italians de la memòria constantment.»* (§143)

4.3. Del detallisme en la localització geogràfica a la subjectivitat. Les descripcions detallades són la base perquè Josep Pla i també el lector estiguem preparats per passar als textos literaris subjectius. I les descripcions paisatgístiques constitueixen aquesta culminació, el pas final, on ja no són necessaris el detallisme ni els topònims, perquè ja han estat interioritzats pel lector. La creació d'atmosferes paisatgístiques a partir dels sentits, que transporten el lector a la dimensió artística, constitueixen una bona part de la segona meitat del llibre *Cadaqués*; una vegada el lector ja ha estat situat en el temps, la història i l'espai, gràcies a la geografia i els topònims.

En el llibre *Cadaqués* també s'hi reflecteix la voluntat “memorialista” i de testimoniatge d'una cultura, uns paisatges i unes formes de vida en procés de transformació i de desaparició, en part. Per a Josep Pla, *«en el clos d'una cultura, hi ha una missió obscura però*

indispensable: continuar» (§9) i la literatura és un mitjà per fer-ho: «la literatura és la memòria del paisatge en el temps.» (OC 5:86)

A mesura que anem aprofundint en la reflexió sobre els textos de Josep Pla veiem que el detallisme, l'empirisme i l'exactitud no en són els únics valors ni tan sols els més importants. Si "només" fos aquesta la seva aportació, d'on vindria la forta atracció literària que sentim pels seus escrits, l'emoció i les ganes de continuar llegint que desperten. La breu anàlisi de l'ús dels topònims i dels llocs com a recurs literari que acabem d'exposar ens dona unes primeres pistes per entendre com el nostre autor utilitza el que en podríem dir "hiperrealisme" sempre amb l'objectiu d'anar més enllà, d'entendre la globalitat (Castellet, 1978: 134) del món i de la vida.

Però la seva exactitud porta Josep Pla al dubte i a l'escepticisme. Després de buscar tots els caires possibles a la realitat que vol explicar arriba, inevitablement, a l'interrogant existencial final. En tenim un exemple en algunes de les seves "reflexions personals" que introdueix amb ironia al final d'alguns paràgrafs, per exemple després d'analitzar tota la qüestió dels plets pels límits: «*En l'estat actual de les coses, ningú no es recorda ja de tot allò. La força antiga s'ha esvaït. Com els arbres, com els homes, tot puja i baixa –i el que no puja, descendeix.*» (§87)

Bibliografia

- CASTELLET, J.M. 1978. *Josep Pla o la raó narrativa*. Barcelona: Destino.
- COROMINES, J. 1992. *Diccionari etimològic i complementari de la Llengua Catalana*. Volum II, BO-CU. p. 1046-1047. Barcelona: Curial.
- COROMINES, J. 1995. *Onomasticon Cataloniae*. Volum III, BI-C. Barcelona. p.173-175. Barcelona: Curial.
- GENERALITAT DE CATALUNYA i INSTITUT CARTOGRÀFIC DE CATALUNYA. 2009. *Nomenclàtor oficial de toponímia de Catalunya*. Barcelona. Cartografia de: Cadaqués, Roses, el Port de la Selva, la Selva de Mar. També disponible en línia a: <http://www.icc.es/eng/Home-ICC/Home/Cartography/Products/Thematic-cartography/Nomenclator/Alt-Emporda> [Consultat el 19 d'agost de 2011]
- INSTITUT CARTOGRÀFIC DE CATALUNYA. 2011. Mapes 1:50000, 1:25000, 1:10000, 1:5000. En línia a: <http://www.icc.cat/vissir3/?lang=cat> [Consultat el 19 d'agost de 2011].
- PLA, J. 1967. *El nord*. (OC 5). Barcelona: Destino.
- PLA, J. 1974. *Un petit món del Pirineu*. (OC 27). Barcelona: Destino.
- PLA, J. 1976. *Tres guies*. (OC 30). Barcelona: Destino.
- TORT, J. 1987. Consideracions sobre el valor de la toponímia en l'obra de Josep Pla. *Societat d'Onomàstica. Butlletí interior*, XXIX, 36-42.

Rosa Català Marticella
 Universitat de Barcelona
rcatala2@gmail.com